

Н. В. ЖУРАВЕЛЬ
В ОСНОВІ КАЛАМБУРУ — БАГАТОЗНАЧНІСТЬ СЛОВА

Для діалогу в драмі характерне смислове навантаження реплік, від чого залежить напруженість, гострота розвитку дії. Майстерність драматурга полягає в тому, щоб мінімальними мовними засобами досягти найбільшого художньо-виражального ефекту. Джерелом експресивності виступають багатозначні слова, які дозволяють реалізувати в одній репліці одночасно два або більше значень і тим самим виявити в межах висловлювання прямий і прихований смисл. Отже, зрозуміла й роль багатозначних слів у створенні каламбуру, який являє собою словесну гру, «засновану на навмисному використанні в одному контексті двох значень того самого слова або подібності у звучанні різних слів з метою створення комічного ефекту» (Ходакова Е. П. Каламбури у Пушкіна і Вяземського). Каламбур властивий гумористичним або сатиричним контекстам. Він відзначається стилістичною двоплановістю: зовнішній план каламбуру спрямований на створення жарту, комічного ефекту, внутрішній план — на лінію розвитку сюжету, авторську оцінку дійової особи.

Простежимо найбільш поширені засоби створення каламбурної гри на матеріалі радянської російської та української драматургії. Часто багатозначне слово, використане в одному значенні, навмисне вживається в наступній репліці з іншим значенням. При цьому каламбурне осмислення слова в п'єсах пов'язується з зіткненням не прямого та переносного, а вільного номінативного значення слова і «значення, лексично обмеженого або конструктивно обумовленого» (за термінологією В. В. Виноградова), яке проявляється в певному словосполученні. Напр.:

А з а. То мені *йти* в консерваторію? [поступати. — Н. Ж.]

В о л о д я. Про що мова? *Не йти*, а бігти треба. Ти ж уявляєш, до твого голосу, та ще консерваторія?!

(О. Коломієць. *Перший гріх*)

або в п'єсі К. Симонова «Добре ім'я»:

Ч е р д а н с к и й... Я *опираюсь* на документи!

Б р ы к и н. Вот именно, что *опираетесь!* А правда в костылях не нуждается!

У наведених ілюстраціях гра слів створюється за допомогою закладених у багатозначних словах *йти* та *опиратися* прямого і конструктивно обумовленого значень.

Інколи ж наступна репліка, не повторюючи слова, яке обіграється, орієнтується на його інше значення, що ніби міститься в підтексті, і, як підкреслює А. О. Щербина, «така витончена форма гри слів насичена звичайно іронією» (А. А. Щербина. *Сущность и искусство словесной остроты (каламбура)*):

О с к і л к о. А любов *пройшла*?

В а с и л и н а. Моя любов — не подорожній.

(М. Стельмах. *Зачарований вітряк*)

У п'єсах використовується також і такий прийом обігравання багатозначних слів: як і однорідні члени, вживаються слова, семантично неоднорідні; внаслідок цього в граматично домінуючому слові одночасно виявляються пряме і переносне значення:

Д я д ь к о Д е м и д. Яка буде резолюція: вимітати чи почекаати?

Ц и м б а л ю к. Резолюція буде: *притримати і віник, і язика.*

(М. Стельмах. *Кум королю*)

Очевидно, більший ступінь експресивності має таке обігравання синтаксичних зв'язків, коли слова одного з учасників діалогу доповнює каламбурно осмислене багатозначне слово співрозмовника. У такому випадку наступна репліка виступає як частина однієї семантико-синтаксичної єдності:

А д а. Ах, Катя... я тоже... *полюбила*...

К а т я. *Прислугу и вазы в ионическом стиле.*

(М. Погдин. *Дерзость*)

Або:

С е р г і й к о. Любишь тебе Катерина.

С и д і р. Якщо любить, хай *іде* поруч.

В а с и л ь (з посмішкою). І *обов'язково на високих каблуках*.

(*О. Коломієць. Чебрець пахне сонцем*)

Такий спосіб введення в діалог наступної репліки спрямований на те, щоб виявити відтінки багатозначних слів. Завдяки цьому створюється не тільки комічний ефект, але й виникає можливість персонажам п'єс розкрити інколи приховані, але важливі сторони зображуваного предмета, особи, явища, чіткіше висловити іронічне ставлення до них.

У п'єсах російських та українських авторів каламбури створюються завдяки використанню ситуативних контекстів. Йдеться про випадки одночасного виявлення в одній лексемі двох значень: словесне оточення вказує на сприйняття читачем (глядачем) переносного значення, а ситуація передбачає пряме значення:

К о л ь ц о в а (приходя в ужас). Боже, какие высоченные каблуки! На этих ходулях я не дошагаю до короля...

С в е н с о н. Теперь такие носят.

Кольцова. Придется тренироваться. (Втискивает ноги в туфли и пытается сделать несколько шагов). Какое-то орудие инквизиции! Способ сделать женщину еще более *неустойчивой!*

(*А. и П. Тур. Чрезвычайный посол*).

У репліці Кольцової слово *неустойчивый* в сполученні з *женщина* (як і у виразі *неустойчивый человек*) характеризує моральні якості людини, ситуація ж (нестійка хода на високих каблуках) вказує на пряме значення «те, що не має стійкої опори, хитке».

Подібне використання багатозначності слів не тільки передає незлобливий жарт типу:

А р к а д и й. Брат? Это, конечно, не шутка. Быть братом — это, как видишь (показывает на чемоданы), *тяжелая* профессия...

(*К. Симонов. Парень из нашего города*).

Але за таким мовним комізмом стоїть відповідна оцінка, ставлення до персонажа, дії і под. Так, у п'єс М. Зарудного «Антеї (Сини йдуть далі)» обіграється пряме й переносне значення слова *опора*. Оцінний зміст цього слова в діалозі зрозумілий із ширшого контексту: заглядаючи у вікно хати, де справляють весілля, Скарбун стоїть на спині Качана. Обидва вони викриваються в п'єсі — один як окомилувач, другий — як підлабузник.

К о в а л ь. А-а, це ви, напевне, наречену хочете викрасти!

С к а р б у н (все ще стоїть на Качанові). Ги-ги... Ні, куди нам...

К о в а л ь. Впадете. *Опора* — поганенька.

Підлабузники, справді, не можуть бути надійною опорою для діяльних керівників. Саме ця репліка показує ставлення колгоспників до дій Скарбуна і Качана.

Як бачимо, багатозначність є засобом створення каламбуру, який завжди виявляє оцінку (жартівливу іронічну, сатиричну) автора до висловлюваного, до персонажів, до ситуації. У цьому полягає його характеристична функція. Репліка, що містить у собі каламбур, може бути спрямована на підкреслення, посилення якої-небудь із рис характеру персонажа. Отже, саме обігравання багатозначного слова з одночасною характеристичною функцією сприймається найбільш виразно, яскраво. Словесна гра, мовний жарт не тільки викликають посмішку, а й виражають народну мораль.